

Herrnhutismen i Herrnhut och i norra Skåne DEL 2

När den evangeliska väckelsen bröt fram på 1800-talet fanns här en fast grund att bygga vidare på

I en första del om den herrnhutiska rörelsen har vi fått följa dess bakgrund och uppkomst i Herrnhut i östra Tyskland. Redan under förgrundsgestalten greve von Zinzendorfs tid spreds herrnhutismen till olika platser i många länder – också till Sverige – genom missionärers, diasporaarbeters, verksamhet. I en andra och avslutande del tar Börje Karlsson oss vidare i herrnhutismens spår i norra Skåne, som påverkades särskilt djupt av denna väckelse ända in på 1800-talet. Så lades en grund för de senare väckelser som ledde fram till de skånska regionala missionsföreningarnas bildande strax efter 1800-talets mitt.

HERRNHUTISKA GRUPPER I NORDVÄSTRA SKÅNE

En framträdande ledare för herrnhutismen i Sydsverige blev prästen Johan Sundius i Allerum (d. 1774). Han blev en banbrytare för de herrnhutiska idéerna i denna del av Skåne. Han studerade Zinzendorfs skrifter och började anordna herrnhutiska samlingar. Allerum blev ett första centrum för herrnhutismen i dessa bygder.

I slutet på 1760-talet hade den herrnhutiska rörelsen vunnit fast mark i Sydsverige. Centrum hade nu flyttats från Allerum till Riseberga, där en mäktig väckelse gick fram vid denna tid.

Väckelsens främste företrädare var kyrkoherden i Riseberga, Samuel Arsenius (d. 1786). Enligt professor Pleijel har ingen näst efter Sundius betytt så mycket för den sydsvenska herrnhutismens framgång som Arsenius.

Väckelsens vindar svepte över trakten med

väldig fart. Kyrkorna var överfulla av åhörare. Varje söndag efter gudstjänsten anordnades möte i prästgården med uppbyggelse under mer fria former. Väckelsen spred sig snabbt till omkringliggande socknar. Hösten 1767 rapporterades att de troendes antal stigit till ca 200 i detta område.

Man räknar med att väckelsens vindar spred sig till ett 20-tal församlingar i nordvästra Skåne. Denna verksamhet satte djupa spår i folkfromheten och när den evangeliska väckelsen bröt fram på 1800-talet fanns här en fast grund att bygga vidare på.

DEN HERRNHUTISKA VÄCKELSEN

I NORDÖSTRA SKÅNE

I nordöstra Skåne fick den herrnhutiska väckelsen en mycket intensiv karaktär. Utgångspunkten för rörelsen var Stoby prästgård, där kyrkoherde Paul Lybeck (d. 1797) verkade. Han räknas till den sydsvenska herrnhutismens pionjärer. Han utövade ett starkt inflytande över hela nordöstra Skåne, och spåren av denna verksamhet kan avläsas långt in på 1800-talet. Genom predikan, själavård och genom speciala uppbyggelsemöten utövade han en stark påverkan även på omkringliggande församlingar.

Som en följd av denna verksamhet uppstod en kraftig väckelse i Vankiva och Hörja socknar 1774. Väckelsen spred sig snabbt till Norra

Åkarp och Vittsjö socknar och vidare till Igneberg, Finja och Verum.

Den herrnhutiska rörelsens centrum i denna del av Göinge blev snart Finja socken, där en stor grupp människor anslut sig. Enligt professor Pleijel hade inte mindre än 20 församlingar i Västra Göinge berörts av den herrnhutiska rörelsen vid denna tid.

Kristianstad blev ett annat centrum för herrnhutismen, där pastor Johan Peter Orrberg (d. 1807) höll sammankomster för stadens befolkning. Hundratal människor strömmade in till Kristianstad för att höra Orrbergs predikningar i kyrkan. Orrberg vann därigenom många anhängare i socknarna runt Kristianstad. Han tog avsked från sin tjänst 1799 och blev kyrkoherde i Norra Åsum och Skepparslöv. Detta hade till följd att väckelsen spred sig dit och därmed beredde mark för den omfattande väckelse som några årtionden senare vann starkt fotfäste i dessa bygder.

Pleijel skriver om Orrbergs insatser: "Man kan helt enkelt inte förklara 1820-talets snabba och djupgående väckelse utan att ta hänsyn till den väckelse som under nära tre årtionden utfördes av Orrberg i Kristianstadsområdet."

NY BLOMSTRINGTID FÖR HERRNHUTISMEN

Efter hand minskade herrnhutismen i betydelse fram mot slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Man kan då spåra en allmän tillbakagång av verksamheten i Sydsverige. Desto märkligare ter sig då den "efterblomstring" som äger rum på olika håll i norra Skåne på 1820-talet. Enligt Newman får den upplammande herrnhutiska fromhetsrörelsen nu ett uppsving och en utbredning "som hör till de mest intressanta företeelserna i 1800-talets svenska väckelsehistoria".

Även i Allerum och Riseberga kan vid denna tid märkas en viss uppgång i den herrnhutiska verksamheten. I Riseberga inrättas en söndagskola så tidigt som på 1810-talet och den be-

söktes av omkring 400 barn. Men någon större väckelse kan inte spåras i dessa trakter vid denna tid.

Desto märkligare gestaltade sig utvecklingen i nordöstra Skåne. Väckelsen tog fart i Kristianstadstrakten och fortsatte därefter uppåt Göingebygden.

Den diasporaarbetare som fick vara ett mänskligt redskap för denna väckelse hette Nils Eneqvist och verkade i dessa trakter under åren 1824–1839. Eneqvist var en god talare och kunde på ett bra sätt ta hand om den frambrytande väckelsen i nordöstra Skåne.

Eneqvist var outtröttlig när det gällde att fara runt i de olika byarna i Norra Strö, Emmislöv, Hästveda, Glimåkra, Stoby och Finja socknar. På 1830-talet sträckte Eneqvist ut sin verksamhet till att omfatta även Vankiva, Norra Åkarp och Matteredö socknar. Överallt samlades stora skaror för att lyssna till hans förkunnelse. På 1830-talet hade väckelsen nått en sådan omfattning att man kan tala om en folkväckelse i dessa trakter.

Det är i spåren av denna väckelse som våra missionsföreningar sen bildas. Här finns alltså en intressant koppling från den herrnhutiska rörelsen till den lågkyrkliga väckelsen, som tog fart på allvar på 1850-talet.

Där diasporaarbetarna drog fram finns det fortfarande på sina håll spår av denna andliga verksamhet. Låt mig nämna några exempel på detta.

HITTARP - BAGGAGÅRDEN - ÖVARP

I Glimåkra socken finns en liten undangömd by, som heter Hittarp. På något sätt har väckelsen nått denna by ganska tidigt, i mitten av 1700-talet. Vi stöter då på paret Niklas Olsson (d. 1785) och hustrun Elsa (d. 1784), och från dessa utgår släktgrenar, som är av allra största intresse för oss, när vi följer de andliga rörelsernas väg i Göinge. Deras barn hamnade på olika gårdar i Göinge.

Där diasporaarbetarna drog fram finns fortfarande spår av denna andliga verksamhet

En dotter hette Sissa (d. 1840) och hon bodde som gift i Romperöd, och sen dess har det bott folk på den gården med anknytning till väckelsen.

En annan dotter hette Kerstina (d. 1839). Hon hamnade som gift i Getaberga, och därefter kan vi följa väckelsen där genom åren fram till de nuvarande ägarna av gården.

En bror till Sissa och Kerstina var Nils Niklasson (d. 1813). Han kom att hamna på den gård i Göinge som har kallats för herrnhutismens högberg, nämligen Baggagården i Västraby, Emmislövs socken.

Nils Niklasson gifte sig till Baggagården. Hans fru hette Hanna Månsdotter. Hon beskrivs som en ovanligt from och god kvinna. Hon tog särskilt väl hand om de fattiga i bygden. Hon dog vid hög ålder 1820. Hon gick under benämningen Gamla Bagga-Hannan.

Nils Niklasson och hans hustru Hanna stödde livligt den herrnhutiska väckelsen i bygden. Det var särskilt på 1760-talet som herrnhutismen blomstrade här. Baggagården blev då ett centrum för väckelsen i Göingebygden. Hit kom diasporaarbetare, och här samlades folk till andliga sammankomster. Ända in i vår tid har det förekommit evangeliska möten på gården med besök av predikanter från Nordöstra Skånes Missionsförening (NSM).

På gården har man funnit en stor mängd religiös litteratur från den tiden. Det gäller andaktsböcker och sångböcker. Det intressanta med dem är att de ofta var skrivna på tyska, och det tyder ju på stark förbindelse med Herrnhut. Det var inte ovanligt att man här inne i Göingeskogarna lärde sig tyska för att kunna ha brevkontakt med Herrnhut och för att kunna läsa herrnhutisk litteratur.

Sonen Måns (d. 1853) tog över Baggagården medan sonen Ola (d. 1844) hamnade på Vivarps gård i Hästveda socken. Båda sönerna öppnade sina hem för diaporaaarbetarna, främst Nils Eneqvist och Gottfried Reusner.

Dottern Elna hamnade i Kalhult, Osby socken, och så fördes väckelsens eld vidare dit. I hennes släkt kan ännu spåras ättlingar med anknytning till den nyevangeliska väckelsestraditionen.

Äldsta dottern Ingar (d. 1843) gifte sig med Pehr Persson (d. 1852) i Övarp i Strö socken (öster om Vinslöv), och han hade i tidiga år kommit med i den herrnhutiska väckelsen. Snart blev denna lilla undangömda by centralpunkt för herrnhutarnas verksamhet. Pehr Persson var en andlig ledare i sin bygd och ivrade mycket för den unisona sången. Med sin goda sångröst ledde han ofta sången vid större och mindre samlingar, och därigenom nådde brödräfsamlingens sånger stor popularitet.

I Övarp uppstod vid mitten av 1810-talet en ökad aktivitet och en stor väckelse uppstod. Varje år hölls vid pingst eller midsommar ett större möte som besöktes av 400–600 personer från när och fjärran. Dessa möten var, skriver Newman, ett slags föregångare till de riksbekanta Vannebergamötena (söder om Vinslöv), som kom igång på 1850-talet. Genom dessa Övarpsmöten spreds väckelsen ännu längre mot norr.

När man läser i NSM:s 50-årsskrift, kan man lägga märke till att någon inledningsvis nämner herrnhutiska möten i Övarp. Den som skriver är en av förgrundsgestalterna inom NSM, nämligen Nils Olsson (d. 1924) i Broby. Han satt i styrelsen för NSM i 49 år, varav 45 år som sekreterare.

Nils Olsson berättar, hur han som ung var med på större möten i Övarp, då utsända diasporaarbetare predikade. Det talas om skaror på 500–600 personer, som kom från en omkrets av 4–6 mil. Han skriver: ”Jag minns ännu, hur jag som ung gosse i ett större sällskap färdades till Övarp i Strö socken, där en ”kamrer” höll ett evangeliskt föredrag. Före och efter föredraget sjöng han ur deras sångbok några sånger.”

Nils Olsson hade inte så långt till Övarp. Han var född i Åby i Färlöv, där hans far Ola

*Det var särskilt på 1760-talet som herrnhutismen blomstrade här.
Baggagården blev då ett centrum för väckelsen i Göingebygden.
På gården har man funnit en stor mängd religiös litteratur
från den tiden – ofta skriven på tyska.*

Eriksson tillhörde den evangeliska väckelsen och öppnade sitt hem för lekmannaförkunnelse.

Från Nils Olsson är det lätt att följa släktträderna framåt. Nils Olsson hamnade i Nöbbelöv men flyttade sen till Broby och blev Broby Kristliga Ungdomsförenings förste ordförande och var aktiv som sång- och musikledare. Det evangeliska väckelsearbetet har sen förts vidare i flera generationer framåt ända in i vår egen tid.

Jag har nämnt dessa släktgrenar som slående exempel på hur den herrnhutiska väckelsen burit frukt i många generationer framåt.

Fler sådana exempel kunde nämnas.

STORA BJÖRKERÖD

Ett annat starkt fäste i Göingebygden för diasporaarbetarnas verksamhet var Stora Björkeröd i Glimåkra socken. Dit flyttade 1805 en ryttmästare vid namn Bengt Gustaf Skytte (d. 1844). Han hade tidigare bott på Emmislövs boställe och haft kontakt med folket på den närliggande Baggagården och den herrnhutiska förkunnelsen där.

Ryttmästaren var en eldsjäl och blev den drivande kraften bakom herrnhutisk verksamhet i såväl Blekinge som Skåne. Han hade en omfattande korrespondens i själavårdsärenden med bröder och systrar i tron.

Det talas om stora möten i Stora Björkeröd, liknande dem i Övarp. Fr.o.m. 1827 anordnade Skytte varje sommar möten under ett antal år i samband med Eneqvists besök. Dit strömmade folk från angränsande församlingar. På det enkla korset över hans grav på Glimåkra kyrkogård står inristat dessa ord:

Gud och min Nästa utan skrymtan är det bästa.

DEN NYEVANGELISKA VÄCKELSEN BRYTER FRAM

När vi sen kommer längre in på 1800-talet tar väckelsen sig andra former i Göinge. Det kommer inte längre några diasporaarbetare från Herrnhut. Besöken avtar alltmer framåt 1840-talet. När Eneqvist slutar som diasporaarbetare 1839 upphör det herrnhutiska inslaget i väckelsen. Motståndet mot denna lekmannastyrda verksamhet hårdnade också från kyrkans sida.

Men herrnhutismen hade lagt en grund för nya väckelser, som snart skulle blomstra och leva vidare i andra organisationsformer. Därmed är vi framme vid de väckelser som ledde till att missionsföreningar bildades inom regionföreningarna Nordöstra Skånes Missionsförening, Hässleholms Lutherska Missionsförening och Västra Skånes Missionsförening.

Här var det främst Oscar Ahnfelt som blev den drivande kraften när det gällde att föra in väckelsen i nya banor. Ahnfelt bosatte sig i Karlshamn 1851. Hans inflytande blev särskilt stort i nordöstra Skåne, och det framgår klart att de herrnhutiska grupperna slöt sig till Ahnfelt och kretsarna kring honom. Den nyevangeliska väckelserörelsen förde därmed vidare den förkunnelse som herrnhutismen lagt grunden för under årtionden.

Det finns anledning att citera professor Pleijel: "Man förstår helt enkelt inte 1800-talets kyrkohistoria, om man inte tar hänsyn till herrnhutismens tidigare insats."

Börje Karlsson

Fil. kand., Kyrkhult

En litteraturförteckning finns i del 1, Begrunda nr 2-2012, s. 15, liksom på www.tilliv.se